Atles dels amfibis i rèptils de l'illa d'Eivissa (Illes Pitiüses)

Joan Carles PALERM

SHNB

SOCIETAT D'HISTÒRIA NATURAL DE LES BALEARS

Palerm, J.C. 1997. Atles dels amfibis i rèptils de l'illa d'Eivissa (Illes Pitiüses). *Boll. Soc. Hist. Nat. Balears*, 40: 17-25. ISSN 0212-260X. Palma de Mallorca.

Es presenten les dades de distribució 5x5 km a l'illa d'Eivissa de les 5 espècies d'herpets presents amb seguretat, que s'acompanyen amb un mapa. A més es fa un recorregut per la bibliografia en referència a les tortugues de terra a les Pitiüses i es menciona la troballa d'un exemplar de *Testudo graeca* a prop de Corona. La feina de camp es va du a terme entre l'any 1992 i 1995, si bé s'ha incorporat alguna dada posterior i es va centrar a zones adients per al calàpet.
Paraules clau: *atles, herpets, Eivissa, biogeografia.*

ATLAS OF AMPHIBIA AND REPTILES FROM EIVISSA ISLAND (PITYUSIC ISLANDS) The 5x5 km^2 biogeografic distribution of the herpethological biota from Eivissa island is listed and represented on a map. Also, some comments about the bibliography of the turtles of the Pityusic islands are given, together with a report about the finding of an individual *Testudo graeca* near to Corona. The data were recorded between 1992 and 1995, but some information from 1996 has been added.
Keywords: *atlas, herpethological fauna, Eivissa, biogeography.*

Joan Carles PALERM, Via Púnica 50 3er B. Eivissa 07800.

Recepció del manuscrit: 16-set-96; revisió acceptada: 12-mar-97.

Introducció

L'actual composició d'herpets a la fauna de l'illa d'Eivissa consisteix en dues espècies d'amfibis: la granota (*Rana perezi*) i el calàpet (*Bufo viridis*) i tres espècies de rèptils: la sargantana d'Eivissa (*Podarcis pityusensis*), el dragó (*Tarentola mauritanica*) i el dragonet (*Hemidactylus turcicus*). Aparentment a temps històrics es va esvair una tortuga de terra (*Testudo* sp.), però podrien restar encara alguns exemplars molt aïllats. De totes aquestes espècies tans sols *P. pityusensis* pot considerar-se autòctona (Barbadillo, 1987; Alcover i Mayol 1981; Salvador, 1993).

Destaca l'escàs nombre d'espècies respecte al total de l'herpetofauna baleàrica, amb 16 espècies d'amfibis i rèptils terrestres i l'absència d'ofidis.

El motiu que va impulsar la realització del present treball va ser la preocupant situació del calàpet (*Bufo viridis*) a l'illa d'Eivissa. Aquesta situació va dur al Govern Balear a realitzar un pla de reforç de les seves poblacions, quasi coincidint amb l'inici d'aquest estudi, per la qual cosa serà útil per a mesurar en el futur la seva eficàcia.

Ja des d'un principi es va decidir no centrar l'esforç en aquesta espècie,

amb la intenció que serveixi com a instrument de futur en la conservació de l'herpetofauna pitiüsa.

Metodologia

En un principi es va pensar incloure les dues Pitiüses i els illots, però degut a problemes d'infrastructura, l'estudi es va limitar a l'illa major, que és l'única que presenta calàpet de forma estable. Així, es va dividir l'illa de Eivissa en 31 quadrícules UTM de 5x5 km2. A cada quadrícula se li va donar una clau amb el nº aràbic que corresponia a la seva quadrícula 10X10 UTM i un número romà de l'I al IV (Fig. 1). A partir d'aquest moment es varen definir 3 fases. La primera abarca els anys 1992 i 1993, en la que es realitzaren un mínim d'una visita per quadrícula fins aconseguir cites d'almenys un amfibi i un rèptil a cadascuna d'elles. Es va tractar en tot moment de realitzar les sortides a àrees favorables per a *B. viridis*. Durant la 2na fase (1994) es varen afegir a les dades de camp les citacions bibliogràfiques recents per a les dues espècies de gecònids a les quadrícules en que no hi eran recollides i no presentassin dubtes de localització (Salvador i Pérez-Mellado, 1984). No s'incorporaren dades d'amfibis degut a la regresió de *B. viridis* i el no poder determinar a priori si les seves causes afectaven també a la granota. A la 3ra fase (1994-95) es va tractar d'aconseguir dades de les espècies més comunes a les quadrícules on no s'havien trobat, per la qual cosa es realitzaren un màxim de dues visites. Posteriorment s'han afegit algunes citacions de 1996.

El treball de camp es va realitzar durant els períodes d'estiu d'aturada lectiva, aprofitant els períodes d'estància a l'illa. Durant tot l'estudi es realitzaren sortides diürnes i enquestes a pagesos i naturalistes i a l'última fase també algunes escoltes nocturnes. Sempre es va dedicar especial atenció a les localitats bibliogràfiques per a *B. viridis*.

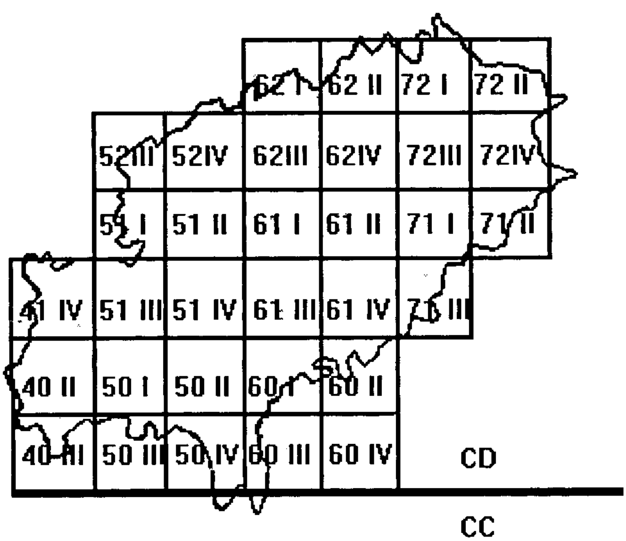

Fig. 1. Quadrícules de 5x5 km en que es va dividir l'illa d'Eivissa.
Fig. 1. 5x5 km square division of the island of Eivissa.

Resultats

a) Rèptils

Podarcis pityusensis

Present a totes les quadrícules (Fig. 2), apareix a tots els medis, des de la costa fins l'interior dels boscos. Molt abundant, va ser l'única espècie pràcticament localitzada a totes les quadrícules a la primera fase. La

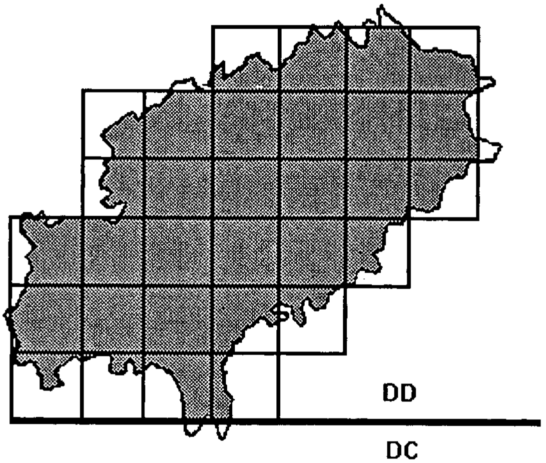

Fig. 2. Distribució de *Podarcis pityusensis* a l'illa d'Eivissa.
Fig. 2. Distribution of Podarcis pityusensis *in the island of Eivissa.*

subespècie típica no presenta problemes de conservació.

DISTRIBUCIÓ: Q.62 I: Urbanització Isla Blanca (Penyal de s'Àguila) 23/7/93; Q.62 II: entre S. Miquel i Port de S. Miquel 3/10/93; Q.72 I: Sant Joan (parcel.la dins el poble) 30/3/94; Q.72 II: Cala de S. Vicent 30/3/94; Q.52 III: Hortets de Corona 25/9/93; Q.52 IV: Camí de Cala d'Aubarca 17/7/93, Buscastell (junt al Broll) 17/7/93; Q. 62 III: Carretera S. Miquel km 8 6/1/94; Q.62 IV: Sant Llorenç 30/3/94; Q.72 III: Camí d'Atzaró (prop de Sant Carles) 3/10/93; Q.72 IV: Es Figueral 3/10/93; Q.51 I: Aprox. km 14 carretera de S. Antoni 11/3/93; Q. 51 II: km 3 carretera de S. Rafel a Corona 11/7/93; Q.61 I: Aprox. 1 km al sud de Sta. Gertrudis 9/7/92; Q.61 II: Zones de conreu junt al riu de Sta. Eulària a uns 2 km de Sta. Gertrudis 9/4/93; Q.71 I: Vall del riu de Sta. Eulària 19/4/93; Q.71 II: Cala Pada 27/9/94; Q.41 IV: Cala Compte 9/10/93; Q.51 III: Port des Torrent 26/9/92; Q.51 IV: Camí de sa Casilla 10/7/93; Q.61 III: Puig de'n Valls 14/8/93, Torrent de sa Llavanera (prop de Puig de'n Valls) 3/7/92; Q.61 IV: km 3,2 carretera S. Joan 9/7/92; Q.71 III: sa Torrentera (Cala Llonga) 27/9/94; Q.40 II: Solanes al nord del Torrent de Ses Alfàbies 3/7/93, Torrent dels Nadals 19/7/94; Q.50 I: Torrent de s'Aigua (a on es creua amb la carretera de's Cubells) 5/7/92, Font de sa Joliverta (Torrent de Cas Berris) 31/7/93; Q.50 II: Puig Cardona 24/9/92; Q.60 I: Eivissa ciutat 13/7/92; Q.60 II: Illa Plana 20/8/93, Prat de ses Monges (Ses Feixes) 3/7/92; Q.40 IV: Torre de's Savinar 3/7/93; Q. 50 III: Cala Jondal 10/7/93; Q.50 IV: Entre es Codolar i l'Aeroport 3/7/92; Q.60 III: Platja de ses Salines 15/4/92.

Tarentola mauritanica

Boscà (1882), Compte (1966) i Cirer (1981a) la consideren el gecònid més abundant a Pitiüses i Balcells (1955) la situa pràcticament a tota l'illa, la qual cosa es reflecteix al mapa de distribució (Fig. 3), trobant-se a un total de 21 quadrícules. Apareix al casc urbà d'Eivissa i Sant Antoni, així com als pobles de Sta. Agnès de Corona i S. Joan. Així mateix, també és molt frequent al camp pitiús trobant-se fàcilment a parets de pedra, soques d'oliveres i garrovers, corrals, safareigos i sota pedres.

Al mateix que l'espècie següent, ha colonitzat molts dels illots que envolten les Pitiüses. A Mayol (1979) es pot trobar un recull d'informació referent a la presència de gecònids als illots balears.

DISTRIBUCIÓ: Q.72 I: S. Joan (parcel.la dins el poble) 30/3/94; Q.52 IV: bar Can Cosmi (Corona) 21/8/93; Q.

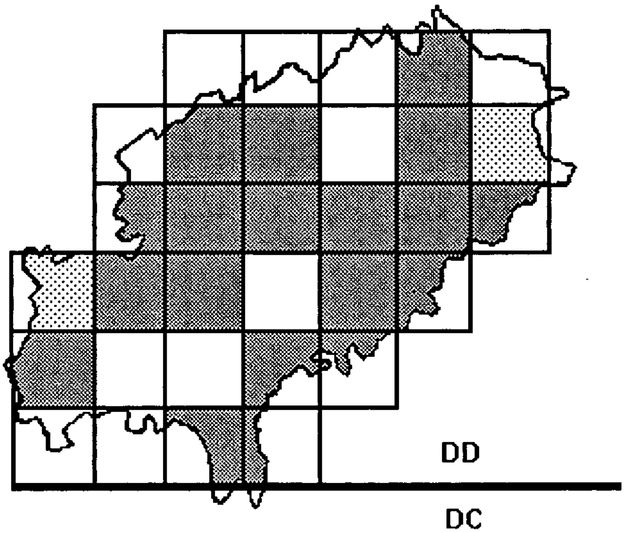

Fig. 3. Distribució de *Tarentola mauritanica* a l'illa d'Eivissa. Dades pròpies, excepte quadrícules amb gra fi.
Fig. 3. Distribution of Tarentola mauritanica *in the island of Eivissa. Own data except non shaded squares.*

62 III: carretera a S. Miquel km 8 6/1/94, creuer del Torrent de S. Miquel i la carretera al Penyal de s'Àguila 23/7/94; Q.72 III: carretera entre Balàfia i S. Carles (primer km sortint de Balàfia) 30/3/94; Q.72 IV: a un km de S. Carles a la carretera de la Cala (Salvador, i Pérez-Mellado, 1984); Q.51 I: església de S. Antoni 21/8/93; Q.51 II: Camí vell entre S. Antoni i la carretera de S. Rafel a Corona 11/7/93; Q.61 I: a 100 m del punt on es creuen al riu de Sta Eulària i la carretera a S. Miquel 3/10/93; Q.61 II: cultius propers al riu a uns dos km de Sta. Gertrudis 9/4/93; Q.71 I: vall del riu de Sta. Eulària 19/4/93; Q.71 II: Cala Pada 27/9/94; Q.41 IV: prop de la intersecció de les carreteres de Cala Tarida i Cala Compte (Salvador i Pérez-Mellado, 1984); Q.51 III: port des Torrent 9/10/93; Q.51 IV: Vall des Fornàs 19/7/93, km 10 carretera de S. Antoni 20/9/92, camí de sa Casilla 10/7/93; Q.61 IV: km 3,2 de la carretera de S. Joan; Q.71 III: Sa Torrentera (Cala Llonga) 27/9/94, ; Q.40 II: solanes al nort del Torrent de Ses Alfabis; Q.60 I: Eivissa Ciutat 14/8/92, km 3,5 carretera a l'aeroport 24/9/92, Can Negre 18/9/92; Q.60 II: Prat de ses Monges (Ses Feixes) 3/7/92; Q.50 IV: Entre l'aeroport i ses Salines 15/4/92; Q.60 III: Platja de ses Salines 15/4/92.

Hemidactylus turcicus

A pesar que Salvador i Pérez-Mellado (1984) no el consideren rar, es varen conseguir poques cites d'aquesta espècie, que ocupa únicament 7 quadrículas (Fig. 4). A l'igual que l'espècie anterior habita a la ciutat d'Eivissa, però és més difícil de trobar. Ja Boscà (1882) la va trobar escassa, localitzant-la també a la capital, a l'igual que Compte (1966). Martínez Rica (1965a) erròniament el considera no present a Eivissa "no pudiendo confirmar los datos de Boscà". El mateix autor (1965b) també menciona la cita de Boscà, però indicant que a les seves diverses campanyes li va ser impossible localitzar-la, per la qual cosa el qualifica d'escàs a Eivissa, a l'igual que Cirer (1981a). La cita de Koch (1928), a Salvador i Pérez-Mellado (1984) a Sant Antoni, va pasar totalment desapercebuda per a la majoria d'aquests autors i no ha pogut ser confirmada al treball de camp.

DISTRIBUCIÓ: Q.62 II: Torrent de Benirràs 6/1/94; Q.72 I: Intersecció carretera de Benirràs i carretera de S. Joan (Salvador i Pérez-Mellado, 1984);

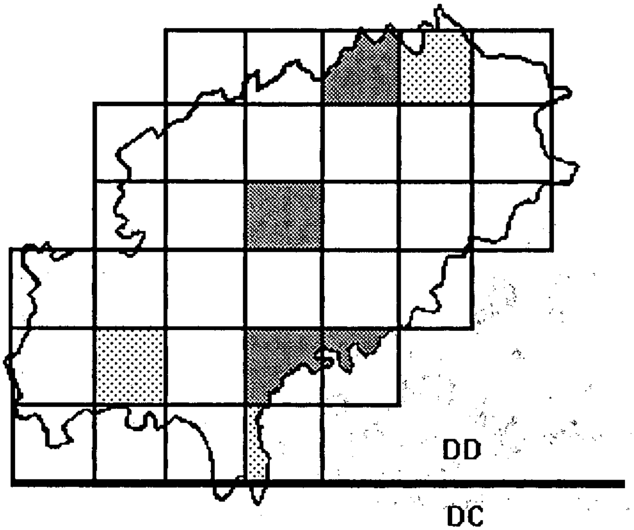

Fig. 4. Distribució de Hemidactylus turcicus a l'illa d'Eivissa. Dades pròpies excepte quadrícules amb gra fi.
Fig. 4. Distribution of Hemidactylus turcicus *in the island of Eivissa. Own data except non shaded squares.*

Q.61 I: aprox. 1 km al sud de Sta. Gertrudis; Q.50 I: prop de S. Josep (Salvador i Pérez-Mellado, 1984); Q.60 I: Eivissa Ciutat 5/9/93; Q.60 II: Illa Plana 14/8/92; Q.60 II: Sal Rossa (Salvador i Pérez-Mellado, 1984).

***Testudo* sp.**

Si bé la presència de tortuges terrestres a les Pitiüses, almenys en temps passats és clara, no ho és quina espècie o espècies eren presents a cada illa. Així per a Cirer (1981a) i Mayol (1985) a Eivissa i Formentera es trobaria *T. graeca* indistintament, afirmant el segon, que seria abundant al segle passat si bé la dóna per extinta a Eivissa. Ja a finals del segle XIX Boscà (1882) comenta que li va ser impossible obtenir algun exemplar de tortuga i que els habitants de l'illa la donaven per extingida o per molt rara. Per altra banda, Wermuth (1952, en Salvador i Pérez-Mellado, 1984) i Compte (1966) citen *T. hermanni* a Eivissa, aquest darrer a Es Clot Vermell a partir de l'observació d'un individu que li va ser entregat, quedant així per a ell demostrada la presència de *T. hermanni* a Eivissa. Com afirmen Alcover i Mayol (1981) aquesta dada no prova l'existència estable de *T. hermanni*, podent tractar-se d'un exemplar d'introducció recent. També Cirer (1981a) considera *T. hermanni* una introducció recent fuita de captivitat. Salvador i Pérez-Mellado (1984) consideren vaga la informació referent a les tortugues a Pitiüses, mencionant les cites de Maluquer (1918; 1919) de *T. graeca* a Formentera i la ja mencionada de Compte (1966) de *T. hermanni* a Eivissa. A més, mencionen una possible població prop del Puig Gros, però sense donar més informació, ja que no han trobat cap exemplar i no poden adjudicar-la a cap espècie concreta.

Per la meva part, la recerca de la població citada per Salvador i Pérez-Mellado (1984) va resultar negativa, no podent localitzar cap tortuga, malgrat que em va ser comentada la troballa d'algun individu de tortuga (sense classificar) a un torrent al costat del Puig Gros fa uns anys (César Puget com. pers.), per la qual cosa queda per confirmar. Per altre costat, un exemplar de *T. graeca* va ser trobat per en Néstor Torres mentres realitzàvem una sortida a les rodalies del Camp Vell, prop de Sta. Agnès de Corona (4/2/96). Aquest individu presentava un forat a la closca d'aproximadament 1x1 cm al costat dret. Si bé podria tractar-se d'un individu fugit

de captivitat, el lloc on va ser trobat està molt lluny de qualsevol vivenda.

b) amfibis

Rana perezi

Molt abundant, apareix pràcticament a totes les quadrícules (Fig. 5), gràcies a la seva capacitat per colonitzar els nombrossísims safareigos. A més, es troba a molts de torrents i fonts, així com al Riu de Santa Eulària i a les aigües una mica salobres de Ses Feixes. Vidal (1966) indica que ocupa gran part de l'illa, prèviament, el mateix autor publicà un mapa de distribució a Pitiüses (1965) localitzant-la al Pla de Vila, Pla de Sant Jordi, rodalies del Riu de Santa Eulària i Sant Antoni. Per a Compte (1966) existeix gairebé a tots els llocs amb aigua. En principi, els factors que han actuat en contra del calàpet no pareixen haver afectat aquesta espècie.

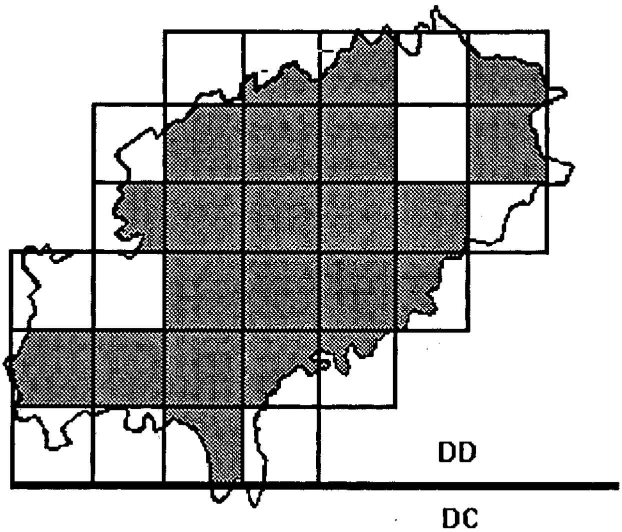

Fig. 5. Distribució de *Rana perezi* a l'illa d'Eivissa.
Fig. 5. Distribution of Rana perezi *in the island of Eivissa.*

DISTRIBUCIÓ: Q.62 I: Font de s'Horteta (Penyal de s'Àguila) 23/7/93; Q.62 II: Entre S. Miquel i Port de S. Miquel 3/10/93; Q.72 II: Torrent de sa Cala (S.Vicent) 30/3/94; Q.52 IV: Boscastell (prop des Broll) 17/7/93; Q. 62 III: Torrent de S. Miquel (saferigos propers al lloc on creua amb la carretera al Penyal de s'Àguila) 23/7/94; Q. 62 IV: Sant Llorenç, safareig al costat de la carretera 30/3/94; Q.72 IV: Es Figueral 3/10/93; Q.51 I: safareig al costat de la carretera de S. Antoni, aprox. km 14 11/7/93; Q.51 II: carretera S. Rafel a Corona, safareig al km 3 17/7/93; Q.61 I: safareig al km 3,5 a la carretera a S. Miquel 3/10/93, 1 km al sud de Sta Gertrudis (a un safareig i una piscina abandonada) 3/10/93; Q.61 II: Riu de Sta. Eulàlia a uns 2 km de Sta. Gertrudis 9/4/92; Q.71 I: varis safareigos a la vall del rio 9/4/92; Q.51 IV: safareigos propers al Torrent de S. Antoni 10/7/93; Q.61 III: Torrent de Sa Llevanera (Puig de'n Valls) 14/8/93, safareig al costat del molí de la Blanca Dona (Puig de'n Valls) 3/7/92; Q.61 IV: safareig al km 3,2 de la carretera a S. Joan 9/7/92; Q.71 III: Sa Torrentera (Cala Llonga) 27/9/94; Q.40 II: Torrent des Nadals 5/7/92; Q.50 I: Torrent de s'Aigua 5/7/92, font de sa Joliverta (Torrent de Ca's Berris) 31/7/95; Q.50 II: font de sa Pareteta (prop al Puig Cardona) 9/10/93; Q.60 I: ses Feixes 3/7/92 ; Q.60 II: Prat de ses Monges (Ses Feixes) 3/7/92; Q.50 IV: safareigos entre l'aeroport i es Codolar 3/7/92.

Bufo viridis* ssp. *balearicus

Si bé es considera en regressió en general a Balears (Barbadillo, 1987), la

situació més crítica és la d'Eivissa. La majoria dels pagesos consultats afirmaren no haver-ne vist cap almenys en 15 o 20 anys i culpen de la situació a l'ús de pesticides i a la falta de pluges. A més d'aquestes causes s'han proposat també d'altres com l'expansió de les urbanitzacions (García-París, 1985), desaparició de llocs adequats per a la posta, pol·lució de les aigües i sobreexplotació dels aqüífers (Barbadillo, 1987). Cirer (1981a) dóna importància a la contaminació de les aigües per l'ús d'insecticides. Segurament es deu a la suma de vàries d'aquestes causes i no hi ha que oblidar l'abandonament del camp i per tant la pèrdua dels safareigos com a lloc de postes, especialment al Pla de Vila i de Sant Jordi on eran molt abundants.

Una dada que dóna idea de la dura situació de l'espècie, és que durant les feines de camp no es va localitzar cap adult i totes les escoltes nocturnes han resultat nul.les. Aquesta situació és de recent aparició, ja que Vidal (1966) va trobar abundant al calàpet a la meitat sud de l'illa i a la zona de Sant Antoni de Portmany i per Compte (1966) "deu ser freqüent", havent-lo vist a la capital i sentit a Sant Antoni i Santa Eulària.

A l'estudi encarregat pel Govern Balear per el pla de recuperació d'aquesta espècie es localitzaren 4 localitats de posta per tota l'illa, fent-se especial esforç als torrents (B. Planas com. pers.). Per la meva part, vaig centrar la recerca als punts de posta bibliogràfics, sobre tot als apuntats per Vidal (1966) que donaven a entendre gran dependència dels safareigos, (de fet és el gripau més lligat a l'aigua dels presents a l'Estat espanyol (Salvador, 1974) i a comunicacions personals.

Durant la feina de camp es contabilitzaren quatre localitats, una d'aquestes (bassa d'Aubarca) comú a la de l'estudi del Govern Balear. El total és de set quadrícules (Fig. 6), totes amb una població mínima i inestable, llevat tal vegada la d'Aubarca, per la qual cosa la situació és molt crítica. Es tendria que fer el seguiment dels resultats del reforç de poblacions dut a terme per la Conselleria.

DISTRIBUCIÓ: Q. 52 IV: Bassa d'Aubarca 16/4/92 cens de cabots; Q.72 IV: Es Figueral (B. Planas com. pers.) any 1991; Q.51 I: safareig al km 14 de la carretera a S. Antoni 11/7/93; Q.51 II: safareig junt al km 3 de la carretera de S. Rafel a Corona 11/7/93; Q.61 III: Cases Rojes (G. d'Arellano com. pers.)

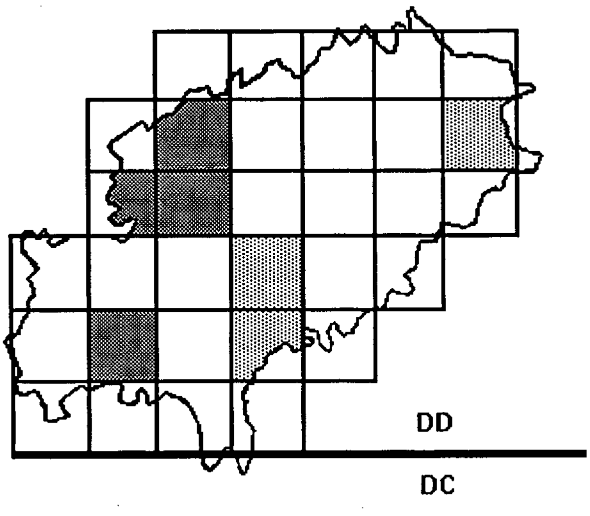

Fig. 6. Distribució de *Bufo viridis* a l'illa d'Eivissa. Dades pròpies excepte quadrícules amb gra fi.
Fig. 6. Distribution of Bufo viridis *in the island of Eivissa. Own data except non shaded squares.*

un individu a l'any 1992; Q.50 I: una posta al safareig a la intersecció de la carretera d'Es Cubells amb el torrent de s'Aigua 15/4/93, Torrent de Ca's Berris (B. Planas com. pers.) any 1991, un adult fotografiat a la Font des Verger l'any 1994 (J. Martínez com. pers.); Q.60 I: Nord-est de l'aeroport (B. Planas com. pers.) any 1991.

Agraïments

He de donar les gràcies als pagesos i naturalistes que em donaren informació i dades del calàpet, especialment a Bartolo Planas i Néstor Torres. També a en Joan Lluís i na Neus per la millora del manuscrit. Així mateix, he de recordar especialment a en Jesús Leguia per la seva insistència per que em decidís a realitzar aquest atles.

Bibliografia

Alcover, J. A. i Mayol, J. 1981. Espècies relíquies d'amfibis i de reptils a les Balears i Pitiüses. *Boll. Soc. Hist. Nat. Balears*, 25: 151-167.

Barbadillo, L. J. 1987. La guía del *Incafo de los anfibios y reptiles de la Península Ibérica, islas Baleares y Canarias*. Edit. Incafo. Madrid.

Balcells, E. 1955. Datos para el estudio del ciclo biológico de los gecos del NE. de España e Islas Baleares. *Publ. Inst. Biol. Apl.*, 20: 33-45.

Boscà, E. 1882. Exploración herpetológica de la isla de Ibiza. *An. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 12: 241-250.

Cirer, A. M. 1981a. L'herpetofauna de les illes Pitiüses. *Eivissa*, 12:492-494.

Cirer, A. M. 1981b. L'herpetofauna de les illes Pitiüses (II), Les sargantanes. Eivissa, 13: 7-9.

Compte, A. 1966. Resultados de una expedición zoológica a las islas Pitiusas. I. Vertebrados. *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 64: 15-46.

García-París, M. 1985. Los anfibios de España. Publicaciones de Extensión Agraria, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid.

Koch, K. 1928. Sammeltage auf der Inselm der Balearen-Pityusen Grupe. Bl. Aquar. Terrar. kole, 31: 153-160, 175-179.

Kuhbier, H., Alcover, J. A. i Guerau d'Arellano Tur (eds.) 1984. *Biogeography and ecology of the Pityusic Islands*. The Hage.

Maluquer, J. 1918. Notas herpetológicas. I Sobre el *Coluber longissimus* laurenti. II presencia de *Lacerta viridis* en Cataluña. III la *Testudo graeca* en Formentera?. *Bol. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 18: 402-406.

Maluquer, J. 1919. Presencia de *Testudo ibera pallas* en Formentera. *Bol. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 19: 384-385.

Martínez-Rica, J. P. 1965a. La distribution des geckos dans les Pithyuses. *Comm. Int. Exp. Sci. Mer Med. Rapp. P. V.*, 18: 537-538

Martínez-Rica, J. P. 1965b. Exploración de las islas Pitiusas. Gecónidos. *Misc. Zool.*, 2: 133-137.

Mayol, J. 1979. Presència de gecònids (Rept., Sauria) als illots balears. *Mayurqa*, 17: 125-129.

Mayol, J. 1985. *Rèptils i amfibis de les Balears*. Edit. Moll, 234pp. Palma de Mallorca.

Rodríguez Ruiz, F.J. 1974. Nuevas citas de geckos de las islas Pitiusas. *Bol. R. Soc. Esp. Hist. nat.* (Biol), 72: 237-239.

Salvador, A. 1974. *Guía de los Anfibios y Reptiles Españoles*. Edit. ICONA, Madrid.

Salvador, A. 1993. Els rèptils. In: Alcover, J. A., Ballesteros, E. i

Fornós, J. J. (Eds.), Història Natural de l'Arxipèlag de Cabrera: 427-437. CSIC-Edit. Moll, Mon. Soc. Hist. Nat. Balears 2.

Salvador, A. i Pérez-Mellado. 1984. The amphibians and reptiles of the Pityusic Islands. In: Kuhbier, H., Alcover, J.A. & Guerau d'Arellano Tur (eds.), Biogeography and ecology of the Pityusic Islands. The Hage.

Vidal, A. 1965. Les batraciens des îles Pithyuses. *Comm. Int. Exp. Sci. Mer Med. Rapp. P. V.,* 18: 561-564.

Vidal, A. 1966. Estudio biológico de las islas Pitiusas: Anfibios. *P. Inst. Biol. Apl.* 40: 81-112.

Wermuth, H. 1952. *Testudo hernanni robertmertensi n.* subsp. und ihr. Vorkommen in Spanien. *Senckenbergiana,* 33: 155-164.